

Samenvatting

Op verzoek van de Directie Justitieel Jeugdbeleid (DJJ) van het ministerie van Justitie heeft het WODC een verkennend onderzoek verricht naar de relatie tussen vrijheidsbeneming en de emotionele verwerking daarvan door jeugdigen die op strafrechtelijke grond worden opgevangen in justitiële opvanginrichtingen. De achtergrond van deze vraag betreft een in de praktijk geconstateerde bevinding dat sommige jongeren met gevoelens van trots reageren op de vrijheidsbeneming die ze ondergaan, dit is een ongewenst effect van de vrijheidsbeneming en draagt niet bij aan de mogelijkheden tot verandering van gedrag. In overleg met de DJJ is besloten de vraag ruimer op te vatten en diverse emotionele reacties (emotionele verwerking) van jongeren op vrijheidsbeneming te bestuderen. Negatieve emoties ervaren tijdens een vrijheidsbeneming kunnen, naast diverse andere factoren, de veranderingsgerichtheid van jeugdigen ongunstig beïnvloeden. Deze studie beperkt zich tot de emotionele verwerking van vrijheidsbeneming *an sich* bij jongeren in de leeftijd 12 tot 24 jaar. Studies die betrekking hebben op interventies of behandeling tijdens een vrijheidsbeneming zijn zoveel mogelijk uitgesloten. Ook is onderzocht welke aanknopingspunten de literatuur biedt voor de relatie tussen emotionele reacties tijdens detentie en recidive.

Probleemstelling, onderzoeksvragen en methode

De probleemstelling van het onderzoek luidt:

Wat is de relatie tussen justitiële vrijheidsbeneming en de emotionele verwerking daarvan door gedetineerde jeugdigen? En wat kan op basis van de literatuur gezegd worden over de effecten, van emoties ervaren door jeugdigen tijdens een vrijheidsbeneming, op recidive na detentie?

De probleemstelling is uitgesplitst in de volgende vier onderzoeksvragen:

- 1 Welke verschillen zijn er in emotionele verwerking van justitiële vrijheidsbeneming met betrekking tot individuele kenmerken van jeugdigen? We richten ons specifiek op verschillen naar leeftijd, herkomst en eerdere ervaringen met justitie.
- 2 Welke kenmerken van de justitiële vrijheidsbeneming zijn gerelateerd aan emotionele verwerking door jeugdigen? Hierbij gaat het onder meer om fysieke kenmerken van de vrijheidsbeneming, maar ook over of de vrijheidsbeneming als terecht wordt ervaren, of de jongere vindt dat er rechtvaardige procedures worden gebruikt in detentie, en de fase van de vrijheidsbeneming waarin hij zich bevindt.
- 3 Welke kenmerken van de sociale omgeving zijn gerelateerd aan emotionele reacties van jeugdigen tijdens een justitiële vrijheidsbeneming? De sociale omgeving heeft betrekking op de interne sociale omgeving, zoals de omgang met groepsleiders, gedragswetenschappers en groepsleden, en de externe sociale omgeving zoals familieleden, vrienden

en externe professionele hulpverleners zoals advocaat, gezinsvoogd of reclasseringsmedewerkers.

- 4 Wat blijkt uit de literatuur over de relatie tussen emotionele reacties tijdens een justitiële vrijheidsbeneming en recidive na detentie?

Er zijn twee deelonderzoeken uitgevoerd. Ten eerste een literatuurstudie waarvoor meerdere elektronische databases systematisch zijn geraadpleegd. Ten tweede zijn 21 experts die werkzaam waren in vier verschillende opvanginrichtingen geïnterviewd. Het betreft een exploratief onderzoek waarbij vooropgesteld moet worden dat de bevindingen niet kunnen worden gegeneraliseerd naar meningen van alle experts die werkzaam zijn in opvanginrichtingen in Nederland. De literatuurstudie en het empirisch onderzoek vonden min of meer gelijktijdig plaats, daarom was het niet mogelijk om alle aspecten die in de literatuurstudie werden gevonden ook in de interviews mee te nemen. De resultaten van de twee deelstudies worden hieronder afzonderlijk gegeven. In deze samenvatting worden geen literatuurverwijzingen opgenomen, daarvoor verwijzen we naar het rapport.

Vrijheidsbeneming en emotionele verwerking

Uit de literatuurstudie blijkt dat er weinig onderzoek is gedaan naar de relatie tussen vrijheidsbeneming en de emotionele verwerking daarvan door jeugdigen. Uit de hoofdzakelijk Angelsaksische literatuur blijkt dat aanpassing aan vrijheidsbeneming gerelateerd is aan het functioneren van jeugdigen tijdens en na detentie. In studies vanuit het stress-coping-perspectief wordt vrijheidsbeneming opgevat als een stressvolle ervaring waaraan iemand zich al dan niet adequaat aanpast. Aanpassing aan vrijheidsbeneming is een proces waarbij een inadequate aanpassing gepaard kan gaan met emotionele verwarring en gedragsproblemen. Met betrekking tot jeugdigen richtte het hoofdzakelijk Angelsaksische onderzoek zich vooral op angst en woede, en recent is beperkt onderzoek verricht naar de relatie tussen schuldgevoelens of schaamte en vrijheidsbeneming.

Nagegaan is welke individuele kenmerken van jeugdigen volgens de literatuur relevant zijn voor aanpassing aan vrijheidsbeneming en de daarmee gepaard gaande emoties. In studies zijn verschillen gevonden naar copingstijl en herkomstgroep, maar met betrekking tot leeftijd en eerdere justitie-ervaringen is er minder duidelijkheid. In box S1 worden de belangrijkste resultaten samengevat.

Box S1   Individuele kenmerken en aanpassing aan vrijheidsbeneming (literatuur)

- Sommige copingstijlen gaan gepaard met heftige emotionele reacties tijdens de vrijheidsbeneming (zogenoemde ‘emotionele’ en ‘ontwijkende’ copingstijlen). Een dergelijke copingstijl belemmert een adequate aanpassing aan de vrijheidsbeneming en daarmee het functioneren van de jeugdige. Na verloop van tijd doen zich veranderingen voor in de copingstijl, maar het is niet duidelijk hoe dit gaat en of deze veranderingen bij iedere gedetineerde jongere plaatsvinden.
  - In de literatuur worden wel verschillen naar herkomstgroep in de ervaren emoties gevonden. Het gaat dan om verschillen in angst, schuld of schaamte. Maar met betrekking tot jeugdigen is onvoldoende informatie om te specificeren naar herkomstgroep.
  - De literatuur staat geen eenduidige uitspraak toe over leeftjdsverschillen en verschillen tussen first-offenders of recidivisten in de emotionele reacties van jeugdigen.
  - Ook blijkt uit de literatuurstudie dat gedetineerden met een meervoudige problematiek ook meer emotionele verwarring ervaren en zich minder adequaat aanpassen aan vrijheidsbeneming dan wanneer dergelijke problematiek ontbreekt.
-

De fase van de vrijheidsbeneming waarin een jongere zich bevindt, hangt samen met de mate waarin gevoelens van angst, schuld of schaamte worden ervaren. Er is een proces van aanpassing aan vrijheidsbeneming dat meerdere fasen kent met verschillende wijzen van emotionele verwerking. Andere kenmerken van de vrijheidsbeneming die aan meer angstgevoelens tijdens de vrijheidsbeneming zijn gerelateerd, zijn het niet gebruikmaken van gestructureerde activiteiten, bootcamp-achtige inrichtingen en als onrechtvaardig ervaren disciplinaire maatregelen. In box S2 worden de belangrijkste bevindingen weergegeven.

Box S2   Fasen in emotionele verwerking van vrijheidsbeneming (literatuur)

- De eerste periode van vrijheidsbeneming is een moeilijke periode die bij veel jongeren duidelijk gepaard gaat met versterkte gevoelens van angst. Ook blijken gevoelens van schuld en schaamte in deze periode sterker aanwezig te zijn dan in een latere periode van de vrijheidsbeneming.
  - In de loop van de vrijheidsbeneming worden emoties die in het begin heftig aanwezig kunnen zijn, minder intens en komen zelfs minder vaak voor. Hoe lang een dergelijke periode bij individuele jongeren duurt, is onduidelijk en mede afhankelijk van de persoonlijke situatie.
-

-
- In het algemeen kunnen meerdere fasen worden onderscheiden in de emotionele verwerking van de vrijheidsbeneming. Zijn jongeren in de eerste fase emotioneel flink in de war, in de laatste fase zouden jeugdige gedetineerden in staat zijn op een adequate wijze met de vrijheidsbeneming om te gaan en minder (emotionele) problemen ervaren met bijvoorbeeld regels, de afwezigheid van geliefden, of groepsgenoten dan in eerdere fasen. Dit is een fragiel proces waarbij de jeugdige om verschillende redenen – zoals afkicken van drugs of verplaatsing naar een andere afdeling – kan terugvallen in eerdere fasen.
-

Verder is nagegaan in hoeverre de externe of interne sociale omgeving van de jeugdige gerelateerd is aan de emotionele verwerking van de vrijheidsbeneming. Onderzoek heeft zich daarbij gericht op de (ervaren) sociale steun. Dit blijkt een complex fenomeen dat niet eenduidig is geoperationaliseerd. Daarom laten de resultaten van onderzoek geen eenduidige uitspraken toe over de samenhang tussen (externe of interne) sociale omgeving en emotionele verwerking van vrijheidsbeneming.

In de interviews met experts is nagevraagd in hoeverre achtergrondkenmerken van jeugdige gedetineerden, kenmerken van de vrijheidsbeneming en de sociale omgeving gerelateerd waren aan een zestal emoties, te weten woede, schuld, schaamte, trots, berouw en angst.

Box S3 Welke emoties worden bij jeugdige gedetineerden gesignaleerd (experts)

- De emoties woede, angst en trots zijn op het gepleegde delict, komen volgens de experts vaak voor bij jongens in een opvanginrichting. Schaamte- en schuldgevoelens worden door de geïnterviewden in beperkte mate gesignaleerd. Daarbij komt dat beide emoties moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn, aldus de experts. Verder wordt berouw nauwelijks opgemerkt bij jongens in een opvanginrichting.
-

Nagegaan is welke verschillen naar achtergrondkenmerken van de jongeren (leeftijd, herkomst en eerdere justitie-ervaringen) worden gesignaleerd. In box S4 worden de resultaten gegeven.

Box S4 Individuele kenmerken en emotionele reacties (experts)

- In de interviews worden met betrekking tot de diverse emotionele reacties van jongeren nauwelijks verschillen naar leeftijd geconstateerd, zij het dat gevoelens van trots wel iets vaker bij oudere jongens en gevoelens van angst en schuldgevoelens iets vaker bij jongere jongens worden gesignaleerd.
  - In hoeverre er herkomstverschillen zijn in de emotionele verwerking van een vrijheidsbeneming is niet duidelijk geworden.
-

-
- Ten slotte blijkt uit de interviews dat er verschillen zijn tussen first-offenders en recidivisten vooral met betrekking tot het ervaren van schuld, schaamte en trots. Indien de experts schaamte of schuld signaleren, dan eerder bij first-offenders dan bij recidivisten, terwijl gevoelens van trots zijn op het gepleegde delict juist iets meer worden waargenomen bij recidivisten.
-

Verder zijn ook kenmerken van de vrijheidsbeneming in relatie tot emotionele reacties nagegaan. Bijna alle experts signaleerden jongeren die van mening zijn dat ze onterecht vast zaten. Dit hangt samen met de voor dit onderzoek gekozen inrichtingen. In opvanginrichtingen bevinden zich veel jongens die nog wachten op een uitspraak over hun strafzaak (de jongeren in voorlopige hechtenis). Het is vooral in hun eigen belang om te melden dat ze onschuldig zijn en een deel van de jeugdigen ervaart de vrijheidsbeneming als disproportioneel in vergelijking met wat ze hadden gedaan. Woede en schaamte zijn emoties die volgens de experts gerelateerd zijn aan ervaringen van jongens dat ze onterecht vast zitten.

Box S5 Onterecht vastzitten en emotionele reacties (experts)

- Woede aan het begin van een vrijheidsbeneming wordt gerelateerd aan onzekerheid over het vervolg van de strafzaak en het gegeven dat sommige jongens vinden dat ze het niet verdienen om opgesloten te worden.
  - Een beperkt aantal experts signaleert ook dat schaamte vaker voorkomt bij jongens die vinden dat ze onterecht vastzitten dan bij andere jongeren. De schaamte is er dan vooral vanwege vermeende reacties van de buitenwereld. Jongens die vinden dat ze onterecht vast zitten, zijn van mening dat ze daardoor worden gestigmatiseerd.
-

Conform bevindingen uit de literatuur wordt ook door de experts geconstateerd dat de duur van vrijheidsbeneming gerelateerd is aan emotionele verwarring bij jeugdigen. De samenhang tussen duur van verblijf en emotionele reacties wordt niet bij alle jongens gesignaleerd. Er zijn individuele verschillen, en dan gaat het onder meer om verschillen naar persoonlijkheid, gepleegd delict of eerdere detentie-ervaringen (zie box S6).

Box S6 Fase van vrijheidsbeneming en emotionele reacties (experts)

- Angstgevoelens worden bij jongens die net binnenkomen vaker gezien dan bij jongens die al langer aanwezig zijn.
  - Schaamte- en schuldgevoelens lijken ook vooral in de beginperiode aanwezig te zijn (hoewel deze emoties nauwelijks worden gesignaleerd door de experts).
  - Met betrekking tot woede is er geen consensus in welke fase deze vaker aanwezig zijn.
-

Eveneens in overeenstemming met bevindingen uit de literatuur signaleren ook de experts een duidelijk verband van onrechtvaardige bejegening door groepsleiders met woede, maar ze zien geen relatie met schuld- en schaamtegevoelens en gevoelens van angst. Het ontbreken van een relatie tussen onrechtvaardige bejegening en angst is niet conform de literatuur. Het is denkbaar dat die aspecten van een (on)rechtvaardige bejegening waarnaar in de interviews is gevraagd (serieus genomen worden, naar je geluisterd worden) niet die onderdelen zijn van een (on)rechtvaardige behandeling die gerelateerd zijn aan angstgevoelens.

In de omgang met groepsgenoten spelen groepsdynamische mechanismen een centrale rol in de emotionele verwerking tijdens vrijheidsbeneming. Naast het opkomen voor eigen belang (bijvoorbeeld woede is functioneel voor het beschermen van eigen belangen) of 'prisonization' signaleerden de experts vooral algemene groepsprocessen zoals 'status' of 'niet willen afgaan'. Deze meer algemene groepsmechanismen bepalen de hiërarchie in de leefgroep.

Box S7 Groepsgenoten en emotionele reacties (experts)

- Jongens die in de leefgroep status willen krijgen of vasthouden, doen dat door boos te reageren op anderen of trots te zijn over het gepleegde delict. Deze emoties werden vaker bij recidivisten dan bij first-offenders waargenomen.
  - Schuld- en schaamtegevoelens over het gepleegde delict worden nauwelijks of niet getoond aan groepsgenoten. Een verklaring hiervoor kan zijn dat jongens niet willen afgaan voor andere jongens, ze willen niet als zwakkere overkomen.
-

Emoties tijdens vrijheidsbeneming en recidive (literatuur)

De vierde onderzoeksvraag heeft betrekking op de samenhang tussen emoties ervaren tijdens vrijheidsbeneming en recidive. Om deze vraag te beantwoorden zijn gegevens uit de literatuur gebruikt. Met betrekking tot jeugdige gedetineerden is nauwelijks onderzoek verricht waarin de samenhang tussen morele emoties woede, schuld en schaamte ervaren tijdens een vrijheidsbeneming met recidive is onderzocht (zie box S8). Uit de verrichte studies blijkt geen eenduidig beeld.

Box S8 Emoties tijdens en recidive na vrijheidsbeneming (literatuur)

- Met betrekking tot woede wordt in de literatuur geconstateerd dat deze emotie tijdens vrijheidsbeneming geen goede voorspeller is van recidive.
-

-
- Uit enkele Angelsaksische studies blijkt dat schuldgevoelens opgeroepen tijdens dader-slachtoffergesprekken wel voorspellers zijn voor minder recidive, maar dat daarmee niet gezegd kan worden dat schuldgevoelens tijdens vrijheidsbeneming bepalend zijn omdat zoveel andere invloeden meespelen in gedrag buiten detentie. Rekening houdend met enkele van deze andere factoren blijkt uit een Duitse studie dat schuld- of schaamtegevoelens bij jeugdige gedetineerden geen direct effect hebben op recidive, maar dat uitgesplitst naar subgroepen schuldgevoelens bij geweldsdelinquenten wel gerelateerd zijn aan minder recidive. Omdat deze bevindingen op een enkele studie is gebaseerd, is vooralsnog weinig te zeggen over de voorspellende waarde van bijvoorbeeld schuldgevoelens van jeugdigen tijdens vrijheidsbeneming voor recidive na de vrijheidsbeneming.
-

Discussie en aanbevelingen

De beleving van de vrijheidsbeneming en de emotionele reacties van jeugdige verdachten van een strafbaar feit die in Nederland in een opvanginrichting terechtkomen, zijn gedurende de hele periode van vrijheidsbeneming niet constant. Vooral de beginperiode is emotioneel stressvol. Emotionele verwarring kan (naast diverse andere aan het individu gerelateerde factoren) gewenste verandering tijdens vrijheidsbeneming belemmeren of remmen. In de discussie worden enkele aspecten die samenhangen met de emotionele verwarring beschreven.

De beginperiode in vrijheidsbeneming is een emotioneel stressvolle periode
De beginperiode van vrijheidsbeneming gaat gepaard met angst en volgens enkele studies bij sommige jongeren ook met schaamte- of schuldgevoelens over wat ze hebben gedaan en de gevolgen daarvan. Er wordt in de literatuur geschreven over een periode van 'zelfreflectie'. De emotionele verwarring die aan het begin van deze periode wordt ervaren, neemt naar verwachting af naarmate de jeugdige langer is gedetineerd. In Nederland is geen onderzoek gedaan naar de emotionele verwerking door jeugdigen tijdens de beginperiode van de vrijheidsbeneming, maar de bevindingen van experts in onze studie komen overeen met die uit de internationale literatuur. Nader onderzoek naar de effecten van fasering op de aanpassing van jongeren aan vrijheidsbeneming is wel wenselijk. Uit de interviews blijkt verder dat bij enkele jongeren en dan met name bij first-offenders en jonge verdachten, aan het begin van de vrijheidsbeneming vaker schuldgevoelens over hetgeen ze hebben gedaan worden gesignaleerd dan bij andere jongeren. Mogelijk kan de beginperiode een effectievere periode zijn om te interveniëren en in te spelen op een 'bewustwordingsproces' dan later tijdens de vrijheidsbeneming. Voorals-

nog biedt ons onderzoek onvoldoende zekerheid om te zeggen dat dit voor alle first-offenders en jonge verdachten geldt, daarvoor is studie onder jongeren zelf nodig.

Onzekerheid tijdens voorlopige hechtenis

De meeste jongeren beginnen een justitiële vrijheidsbeneming op de strafrechtelijke titel van ‘voorlopige hechtenis’. Gedurende die periode is in meer of mindere mate sprake van onduidelijkheid over het verloop van de strafzaak en daarmee ook over de vorm en duur van de vrijheidsbeneming. Vanuit het oogpunt van strafvervolging is de voorlopige hechtenis een belangrijk middel dat ingezet kan worden tijdens de vervolgingsfase. Verder kan het van maatschappelijk belang zijn om jeugdigen lopende een vervolgingsonderzoek (tijdelijk) hun vrijheid te benemen. Vanuit het juridische perspectief is de voorlopige hechtenis geen straf, maar een vrijheidsbeneming wordt door de jongeren wel als straf ervaren. De vrijheidsbeneming tijdens voorlopige hechtenis heeft zijn (juridische en maatschappelijke) doel, maar kent ook onwenselijke bijverschijnselen. Een deel van de jongeren ervaart de vrijheidsbeneming als onterecht of vindt de ‘straf’ disproportioneel, aldus de door ons geïnterviewde experts. Hoewel hier sprake kan zijn van een vorm van neutralisatie van het eigen gedrag, stimuleert deze beleving wel gevoelens van woede die kunnen leiden tot agressief en/of regelovertredend gedrag met een grotere kans op onveilige situaties in de opvanginrichting.

Onrechtvaardigheid

Een als onrechtvaardig ervaren bejegening kan emotionele verwarring versterken (woede, angstgevoelens) en de veiligheid in een justitiële inrichting negatief beïnvloeden. Het is voor medewerkers in opvanginrichtingen dan ook relevant om die situaties te herkennen die als onrechtvaardig worden beleefd zodat ze meer grip kunnen krijgen op de emotionele verwarring van jeugdige gedetineerden. Een punt dat in dit kader aandacht vraagt, betreft de inbreng van de advocaat tijdens de voorlopige hechtenis. Uit de opmerkingen die door de verschillende experts zijn geuit, blijkt dat advocaten niet altijd op de hoogte zijn van de emotionele verwarring die de onzekerheid van vrijheidsbeneming tijdens een voorlopige hechtenis met zich meebrengt. Deze verwarring wordt versterkt door opmerkingen waarin de jongere duidelijk wordt gemaakt dat zijn zaak op korte termijn kan worden beslist, terwijl de praktijk uiteindelijk anders uitwijst.

Op basis van het bovenstaande menen we drie aanbevelingen te kunnen doen:

Fasering van vrijheidsbeneming

De constatering dat de beginfase emotioneel verwarrend is en daarmee de kans op probleemgedrag vergroot, roept ook vragen op voor de praktijk

over 'hoe daarmee om te gaan'. Een mogelijkheid is dat in jeugdinrichtingen leefgroepen worden gecreëerd op basis van fasering naar binnenkomst (in sommige jeugdinrichtingen is dit al het geval).

Voorlopig verblijfsplan tijdens de voorlopige hechtenis

Een duidelijk omschreven invulling van de vrijheidsbeneming die bij aanvang van de vrijheidsbeneming wordt opgesteld, biedt mogelijkheden om de emotionele verwerking van de vrijheidsbeneming te kunnen begeleiden. Hiervoor is het relevant een *voorlopig* verblijfsplan op te stellen voor alle jeugdigen die instromen in een jeugdinrichting. Een voorlopig verblijfsplan bij binnenkomst kan een jeugdige meer zekerheid bieden over zijn verblijf en de evaluatie van dit plan biedt ook zicht op de mogelijkheden voor (bereidheid tot) gedragsverandering. Een voorlopig verblijfsplan kan worden gebaseerd op een eerste screening van de jeugdige en een basale invulling geven aan een trainings-, scholings- en vrijetijdsprogramma. Recent is naar aanleiding van de inspectierapporten, door de staatssecretaris van Justitie in haar brief aan de Tweede Kamer benadrukt dat een dergelijke screening onderdeel uitmaakt van een hervormingstraject voor justitiële jeugdinrichtingen. Een screening aan de poort is niet een taak voor de justitiële jeugdinrichtingen alleen, maar vraagt om samenwerking tussen verschillende ketenpartners. Een dergelijke screening zou niet alleen beperkt moeten worden tot de (criminogene) risicofactoren, maar zich breder moeten richten op de behoeften ('needs') als ook op de wijze waarop een jeugdige met stressvolle situaties omgaat (copingstijlen). Vroegtijdige inzichten in de copingstijlen van jongeren kan voor het personeel van een jji aanknopingspunten bieden over hoe zij met specifieke jongeren kunnen omgaan om (dreigende) emotionele verwarring en daaruitvolgend probleemgedrag te dempen of te voorkomen.

Eenduidige communicatie door alle partijen over verloop strafzaak tijdens voorlopige hechtenis

De emotionele verwarring die ontstaat door tegenstrijdige berichtgeving tijdens de voorlopige hechtenis over het verloop van de eigen strafzaak en de gevoelens van onrecht die daarmee gepaard gaan moeten naar onze mening zoveel mogelijk worden voorkomen. Het lijkt ons dan relevant dat (jeugd)advocaten gekend worden in de emotionele verwarring die vrijheidsbeneming tijdens een voorlopige hechtenis met zich meebrengt, bijvoorbeeld door in hun opleiding ook aandacht te besteden aan deze gevolgen van vrijheidsbeneming voor jeugdigen. Het is onzes inziens dan ook van belang dat tijdens de voorlopige hechtenis door alle partijen eenduidige berichten aan de jongeren moeten worden uitgezonden waarvan een belangrijke is dat gedurende die periode niet duidelijk is wat de rechter gaat besluiten.